

УДК 94 (477)

Мусієнко Владислав Євгенович (1975 р. н.). У 1997 р. закінчив історичний факультет Донецького державного університету. Кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. Галузь наукових інтересів – *історія колгоспного селянства 30-х рр. ХХ ст.*

МОТИВИ ПРОВЕДЕННЯ РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ ГОЛОДОМОРУ 1932-33 рр. В УКРАЇНІ: ПОЛІТИКО-СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Автор на основі аналізу історіографічних і документальних джерел обґрунтував мотивацію радянського партійного керівництва у питаннях проведення акції голодомору в Україні 1932-1933 рр. Наведені закони і постанови уряду, які підтверджують ідеологічні мотиви проведення тотальних хлібозаготівель в Україні. Проаналізована сільськогосподарська концепція більшовиків, яка виключала наявність ринкових відносин на селі. Метою партійної доктрини було втихомирене українське селянство як гарантія подальшого функціонування цілісної соціалістичної держави.

Автор на основе анализа историографических и документальных источников обосновал мотивацию советского партийного руководства в вопросе проведения акции голодомора в Украине 1932-1933 гг. Приведены законы и постановления правительства, которые подтверждают идеологические мотивы проведения тотальных хлебозаготовок в Украине. Проанализирована сельскохозяйственная концепция большевиков, которая исключала наличие рыночных отношений на селе. Целью партийной доктрины являлось упокоенное украинское крестьянство как гарантия дальнейшего функционирования целостного социалистического государства.

The author on the basis of analysis of historiography and documentary sources grounded motivation of soviet party guidance in the question of conducting of share of famine in Ukraine 1932-1933. Laws and decrees of government, which confirm the ideological reasons of conducting of total State grain purchase in Ukraine, are resulted. Agricultural conception of bolshevist's party, which eliminated the presence of market relations on a mud flow, is analyzed. The obedient Ukrainian peasantry as guarantee of the further functioning of the integral socialistic state was the target of party doctrine.

Питання голодомору 1932-1933 рр. і досі є незавершеною сторінкою історії українського народу. До “перебудови”, а точніше, до грудня 1987 р., коли перший секретар ЦК КПУ В. Щербицький був вимушений визнати факт голодомору, це питання офіційно взагалі не піднімалося.

Розсекречення та систематизація документальних підтверджень голодомору почалися в останні роки

“перебудови”, коли працівниками Інституту історії партії при ЦК Компартії України під керівництвом Р. Пирога була підготовлена перша документальна книга – збірник документів з партійних архівів, що побачив світ у 1990 р. [1]. Трохи згодом вийшов у світ підготовлений Інститутом історії АН України фундаментальний збірник документів Центрального державного архіву вищих органів

влади та державного управління України, що містив більше як 400 документів [2]. У цих та інших виданнях замальовується досить складна картина голодомору. Аналізуючи її, вже тоді можна було зробити певні висновки щодо обставин та масштабів голоду, а також застосованих владою технологій його організації. Першим узагальнюючим дослідженням у цьому контексті стала монографія С.В. Кульчицького “Ціна великого перелому” [3]. Велике компаративне дослідження широкого кола ентузіастів спільно Інституту історії України НАН України та активістів Асоціації дослідників голодоморів в Україні побачило світ у 2000 р. [4].

З 1930-х років і до сьогоднішня значну увагу дослідженню процесів в українських колгоспах, особливо періоду голодної кризи приділяли західні історики та економісти, зокрема, Р. Конквест, Д. Величківський, В. Доманицький та ін. [5]. Зокрема, провідною рисою західної історіографії є теза про насильство держави над селянством. Причини та наслідки масового терору голодом та у наступні після його закінчення роки владою серед селянства намагався проаналізувати дослідник з діаспори Г. Костюк [6].

Одна з перших реальних спроб підрахувати загальний показник втрат українського сільського населення у добу колективізації належить С. Максудову [7]. На сучасному етапі нарративні дослідження щодо самого факту голодомору істориками вже практично закінчені.

Наразі українська громадськість шанує пам'ять загиблих 75 років тому під час голодомору українських селян. Полеміка навколо визнання голодомору геноцидом проти українського народу в суспільстві триває. Але суть проблеми полягає не у відсутності історичних фактів, які доводять існування голодомору. Відповіді чекають питання: чому це сталося, для чого радянський уряд проводив саме таку жорстку акцію та як голод вплинув на різні соціальні верстви населення України, їх статус?

Щоб відповісти на ці питання за можливості об'єктивно та у правовому полі, треба встановити деякі причинно-наслідкові зв'язки між кількома групами подій. Одна група пов'язана з кризою у суспільстві, яка наростала протягом процесу створення штучного соціально-економічного радянського порядку, особливо, на селі, а, відповідно, друга – реакція українського населення на більшовицьку систему господарювання та соціалістичного законодавства.

Початок усіх цих подій слід шукати ще у програмних документах більшовицької партії на момент її приходу до влади. Так, зокрема, в “Квітневих тезах” В.І. Леніна, які були оприлюднені в 1917 р., формулювалися стратегічні завдання більшовиків. Серед тих, що цікавлять нас у контексті проблеми, слід назвати побудову “держави-комуни”, націоналізацію земельних ресурсів та перетворення поміщицьких маєтків у радянські господарства (радгоспи) [8]. Механізмом втілення поставлених цілей були ради всіх рівнів, у яких приймали безпосередню участь самі робітники та об'єднані

подіями Першої світової війни та революцією селяни, які вимагали знищення великих земельних власників. Важливо зауважити, що політичним керівним органом радянських органів влади всіх щаблів були президії, скликані з представників керівної верхівки компартії. Головною метою більшовиків у цьому контексті було створення такого порядку, який би гарантував їм повний контроль над виробництвом та перерозподілом продукції.

Механізмом цього плану мали бути комуні товаришів, повністю підконтрольні режиму. Але приклади подібного типу господарювання до початку 30-х рр. привели до назрівання соціального вибуху на селі (наприклад, події періоду “військового комунізму” – авт.). Тому Сталін був вимушений скасувати інструкції про діяльність сільсько-господарських комун та перейти до артільного виробництва, що дозволяло селянам, принаймні, мати присадибні ділянки.

Проте у колгоспах селяни не мали права на безпосереднє розпорядження вирощеним хлібом до виконання державних планів хлібозаготівель. У цьому контексті стримуючим чинником для колгоспів була наявність мережі МТС, техніка яких, фактично, належала державі, і без неї колгоспи не могли вчасно та у повному обсязі прибрати та вивезти з ланів врожай. Так, у 1932 р. діяли вже 594 МТС, які обслуговували більше половини колгоспів з 77 % орних земель [9].

Розміри колгоспних поставок державі заздалегідь не визначалися. Коли хлібозаготівельний план оголошувався, то виявлялося, що він охоплював майже весь урожай. А механізм стягнення продрозкладки з колгоспів виявився доволі простим та дієвим. Хліб потрапляв до заготівельних пунктів прямо з колгоспних ланів на машинах МТС. Протягом 1930-1931 рр. колгоспні поставки державі були рекордно великими, але через те, що колгоспникам майже нічого не залишалося.

Фактичне повернення продрозкладки протягом 1930-1932 рр. викликало протистояння серед селянства, особливо заможного. Це проявлялося у відмові працювати в колгоспі, а держава кваліфікувала такі дії, як саботаж. Абсолютна матеріальна незацікавленість у результатах праці призводила до величезних втрат продукції. Селяни заявляли: “Нехай гине, всеодно і це заберуть” [10]. Але влада дивилася на таку ситуацію інакше. Виходячи з того, що хлібозаготівлі з урожаю 1932 р. відбувалися набагато важче, тому що втрати хліба на полях вимірювалися сотнями мільйонів пудів, у 1932 р. стрімко впав хлібний експорт, а це призвело до майже десятиразового збільшення дефіциту зовнішньоторговельного балансу СРСР порівняно з 1929 р. [11]. Криза колгоспного ладу до 1932 р. перетворилася на економічний та соціальний колапс. Радянська влада не могла пробачити українським селянам такого протистояння, тому подальші дії щодо обмеження продовольчого постачання колгоспів посилились. І лише в січні 1933 р. радянський

уряд вимушено перейшов від безрозмірних хлібозаготівель до фіксованих державних закупівель зерна на податковій основі [12]. Таким чином держава в принципі визнала право колгоспів на розпорядження вирощеним врожаєм в умовах соціалістичного способу господарювання.

Як ми вже зазначили, проблемою голодування в УРСР у 1932-1933 рр. з історичного боку займалися іноземні фахівці, авторитет яких у галузі історії радянського суспільства визнаний світовою науковою громадою. Зокрема, безпосереднім аналізом подій вказаного періоду займалися такі вчені, як Р. Девіс та його учень С. Віткрофт (Бірмінгемський університет). Так, вони стверджують, що протягом першої половини 1933 р. держава надала мешканцям УРСР та Північного Кавказу продовольчу допомогу в розмірі 265 тис. тон, що майже у 5 разів більше, ніж мешканцям інших голодуючих регіонів [13]. То ж, стверджувати про цілеспрямований геноцид українського населення шляхом повного обмеження продуктового споживання є не зовсім коректним, тим більше в контексті того формулювання, яке закладене в Конвенції ООН (винищення окремих груп населення за расовими, національними, етнічними та релігійними ознаками, а також навмисне створення таких життєвих умов, що мають на меті повне або часткове знищення вказаних груп населення, разом з мірами щодо обмеження народження дітей в їхньому середовищі) [14].

Проте причиною подальшого посилення голодомору в УРСР уже в 1933 р. стали й інші причини та фактори. Так, національне питання завжди гостро стояло в партійному середовищі у плані контролювання урядом радянських республік. Для пом'якшення напруження, що склалося в республіках на початку 20-х рр., після створення 30 грудня 1922 р. держави СРСР, більшовики розгорнули кампанію "коренізації", яка мала стати механізмом закріплення радянського ладу в неросійському середовищі. За думкою С.В. Кульчицького, в Україні коренізація вийшла за рамки чисто бюрократичної кампанії та стала справжньою зброєю національного відродження. Більш того, після Всесоюзного перепису населення 1926 р. українське керівництво підняло питання перед Кремлем про приєднання до території УРСР регіонів, де скупчено проживали українці (близько 2,7 млн чоловік). Це території Кубанського та Таганрозького округів та деякі райони Воронежської та Курської губерній. Колись в адміністративному порядку ці території належали Українській державі гетьмана П. Скоропадського [15].

Звичайно, що пропозиції в такому масштабі українського керівництва були відкинуті, але на тій же Кубані завдяки підтримці населення на українську мову були переведені діяльність адміністративних закладів, частини шкіл, засоби масової інформації. Якщо б подібні заходи були проведені у повній мірі, то українізовану Кубань прийшлося би приєднувати до складу УРСР, як

згодом і всі названі райони з українським населенням. Це привело б до подальшого зростання людського потенціалу України. Проте Радянський Союз був державою, в якій республіки контролювалися засобом трьох окремих вертикалей влади – Рад, комуністичної партії та органів примушення. За допомогою цих сил більшовики розповсюдили свою владу на більшість території колишньої Російської імперії, але внутрішня нестабільність в окремо взятих великих національних республіках загрожувало черговим розпадом такої великої держави. Причиною її слабкості були принципи "держави-комуни", яка не враховувала національних особливостей республік, де місцева влада мала більший авторитет, ніж центральні органи влади. Щоб уникнути такого політичного дисбалансу, Кремль готовий був застосувати будь які засоби, аж до прямого терору.

Прямим доказом такого становища був лист Й. Сталіна до Л. Кагановича, написаний 11 серпня 1932 р. Зокрема, він пише: "Саме головне зараз – Україна. Справи в Україні вкрай погані. Погано по партійній лінії... близько 50 райкомів виступили проти планів хлібозаготівель, визнавши їх нереальними. В решті райкомів, як стверджують, справи є не набагато кращими. Погано по лінії радянській. Погано по лінії ДПУ. С. Реденс (до січня 1933 р. – голова ДПУ УРСР. – Авт.) не може керувати боротьбою з контрреволюцією в такій великій та неоднозначній республіці, як Україна. Якщо зараз же не візьмемося за виправлення ситуації, Україну ми можемо втратити. Майте на увазі, що в українській компартії (500 тис. членів) вештається немало (так, немало!) гнилих елементів, свідомих та несвідомих петлюрівців, врешті-решт – прямих агентів Пілсудського. Як тільки справи в Україні погіршаться, такі елементи миттєво відкриють фронт всередині та поза партією, проти партії" [16]. Й. Сталін посилався на рапорти ДПУ, згідно з якими голодували як місто, так і село. Серед пересічних членів партії посилювалося незадоволення діями влади. При таких обставинах керівництво УРСР могло згадати про конституційні права республіки, і це добре розуміло московське керівництво.

Щоб упередити можливу державно-політичну кризу СРСР, сталінське керівництво починає з початку 1933 р. терор як проти українських селян, які склали більшість населення (шляхом голодомору), так і проти української інтелігенції (індивідуальні репресії, партійні "чистки"). Сукупно це був терор не проти представників саме української нації, а проти всього населення України з метою упокорення. Такі дії були закріплені на державному рівні шляхом введення нових статей до кримінального Кодексу, постанов органів влади. Так, не є вже секретною постанова ЦВК та РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. "Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та укріпленні громадської (соціалістичної) власності", за якою вищою мірою соціального захисту мав бути розстріл, а при

наявності пом'якшуючих обставин – термін ув'язнення від 10 років [17].

Ще в листопаді 1932 р. на Україну були відряджені надзвичайні хлібозаготівельні комісії, якими керували В. Молотов (у цілому по УРСР), та Л. Каганович – на Кубані. При цьому Молотов спирався на текст двох постанов – ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р. та РНК УРСР від 20 листопада того ж року. Назва їх “Щодо заходів по посиленню хлібозаготівель” [18]. Текст був підписаний Й. Сталіном особисто. Зокрема, в цих постановах було передбачено стягнення з боржників м'ясом та картоплею.

Засобом вияву та забирання хліба в українських селян були, як відомо, комітети незаможних селян, які мали певний відсоток від знайденого хлібу. Але за грудень 1932-січень 1933 р. у колгоспах виявилось менше 2 млн пудів зерна. В такій складній для населення ситуації 1 січня 1933 р. Сталін направляє в Україну з жорсткою вимогою здавати хліб, в якій говорилося, що “до колгоспників та одноосібників, які вперто продовжують приховувати розкрадений та прихований від обліку хліб, будуть застосовуватися найсуворіші міри покарання, які передбачені постановами ЦВК та РНК СРСР від 7 січня 1932 р.” [19].

Метою цією телеграми при вкрай тяжкому продовольчому становищі серед селян України та Кубані було ініціювання нової хвилі тотальних обшуків, засобом лише яких можна було встановити наявність залишків продовольства у селян. Та, як стверджують свідки голодомору, в селян забирали не лише зерно, але й всі види продовольства, яке знаходили на подвір'ї [20]. Хоча, навіть законодавство того часу не давало правової можливості загрозувати т. зв. “боржникам” конфіскацією цибулі, кабаків або буряка. Проте за негласними вказівками представників московського уряду, в селян конфіскувалося все, що можна було застосувати у їжу.

22 січня 1933 р. Й. Сталін власноруч підписав директивного листа до ЦК ВКП(б) та РНК СРСР, в якому, зокрема, говорилось: “До ЦК ВКП(б) та Раднаркому дійшли свідчення, що на Україні та на Кубані почався масовий виїзд селян “по хліб” до Центрального чорноземного округу, на Волгу, у Московську область, Західну область, в Білорусію” [21]. Виходячи з цих даних, сталінське керівництво вимагало заблокувати Україну та Кубань.

Для того, щоб хоч якось покращити становище робітників та службовців у містах тих регіонів, які масово голодували, в квітні 1933 р. там була дозволена вільна торгівля хлібними виробами, але по завищеним цінам. При цьому карткова система зберігалася. Звичайно, що селяни, які вже не мали навіть будь-яких продуктів харчування, масово потяглися до міст, щоб протягом багатьох десятків годин, у тому числі і в ночі, вистояти живу чергу та спробувати купити хоча б кілограм

хліба, бо більше в одні руки не давали. Але, щоб запобігти цьому, місцеві ради видають постанови, які забороняли продаж залізничних квитків селянам без спеціальних посвідчень сільських рад. Таким чином, українське селянство було остаточно штучно відрізано від благополучних регіонів СРСР. Мета була одна: український селянин мав вмирати у себе дома, якщо не захотів віддати вирощену продукцію на потреби радянської держави. За такої ситуації під загрозу була поставлена весняна посівна кампанія. Щоб запобігти цьому, в кінці січня 1933 р. в Україну прибув П. Постишев з повноваженнями щодо організації посівної та ліквідації “націоналістичного ухилу” в українській компартії. Вже 19 лютого він дозволяє почати годувати голодуючих з державних запасів хліба [22]. Проте, ця допомога надавалася лише тим колгоспникам, які ще мали фізичну можливість виконувати польові роботи...

Остаточною акцією, за допомогою якої мало бути упокорено українське населення протягом 1932-1933 рр., стали репресії проти рядових членів партії в УРСР, які, наче б то, саботували вказівки партії та вели антирадянську діяльність. До таких відносилися і представники безпартійної української інтелігенції. Кількість осіб, які були репресовані в цей період, склало 74849 осіб у 1932 р. та 124 463 особи – в 1933 р. [23]. Таким чином, знищені були всі представники громадян Української РСР, хто становив загрозу цілісності більшовицької радянської держави, заснованій на тоталітаризмі та відсутності правового захисту всіх категорій населення.

Отже, ми вважаємо, що головною мотивацією проведення голодомору 1932-1933 рр. в Україні було упокорення українського селянства в контексті будівництва соціалістичного типу господарювання за умов відсутності нормальних ринкових механізмів перерозподілу сільгосппродукції та наявності системи тотальної реквізиції хліба у колгоспах. Непокора українських селян, підтримана свідомими членами місцевих органів влади та партійних органів становила загрозу цілісності радянської держави за умов несприятливого зовнішньополітичного оточення. Показовим чинником є заборона виходу селян з голодуючих колгоспів та цілеспрямоване приречення їх на голодну смерть в умовах осінньо-зимових додаткових труднощів. Такі заходи уряду були забезпечені відповідною законодавчою базою та достатнім штатом виконавців, які були добре оброблені партійними органами в ідеологічному сенсі. Ті, хто вижив після голодомору, вже не мали сил протистояти режимові, воля більшості українських селян була надломлена. Мільйони жертв голодомору, додаючи подальші репресії серед партійних українців та інтелігенції дають підстави для існування обґрунтованої думки щодо геноциду українського населення та представників інших народів, що на той час мешкали на вражених голодом територіях УРСР.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К.: Наука, 1990. – 462 с.
2. Галенко О.І. Документальні публікації з історії Української РСР: теорія та джерелознавчий аналіз. – К.: Наук. Думка, 1991. – С. 142-145.
3. Кульчицький С.В. Ціна “великого перелому”. – К., 1991. – 431 с.
4. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні. 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. – К.; Нью-Йорк, 2000. – 213 с.
5. Конквест Р. Жнива скорботи: радянська колективізація та голодомор. – К.: Либідь, 1993. – 384 с.; Величківський М. Важке становище українського селянина // Український господарник. – Нью-Йорк, 1954. – № 3. – С. 47-62; Величківський М. Занепад сільськогосподарського виробництва на поневоленій Україні // Український господарник. – Нью-Йорк, 1954. – № 8. – С. 56-70; Доманицький В. Сільське господарство України в умовах Нової Європи. – Прага: Культурно-наукове вид-во УНО, 1942. – 25 с.
6. Костюк Г. Сталінізм в Україні (генеза та наслідки): Дослідження і спостереження сучасника. – К.: Смолоскип, 1995. – 512 с.
7. Максудов С. Дискусии на Западе о потерях Советского населения в эпоху коллективизации // Потери населения СССР. – Venson, Vermont: Chaldize publ., 1989. – С. 213 – 236.
8. История Коммунистической партии Советского Союза. – М.: Политиздат, 1974. – С. 208-212.
9. Новітня історія України (1900-2000): Підручник / А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусев, В.М. Литвин та ін. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: Вища шк., 2002. – С. 282.
10. Вказ. праця. – С. 283.
11. Вказ. праця. – С. 284.
12. Збірник важливих постанов по сільському господарству. – К.: Комуніст, 1947. – С. 291-292.
13. Кульчицький С.В. Голодомор-33: Почему и как? // Зеркало недели. – 2006. – № 45. – 25 листопада. – С. 21.
14. Современная украинская энциклопедия. – Т. 3. – Харьков: Книжный клуб “Клуб Семейного досуга”, 2004. – С. 299.
15. Дністровський Д.Л. Кордони України. – Львів: Каменяр. – 1992. – С. 77-79.
16. Кульчицький С.В. Голодомор-33: Почему и как? – С. 21.
17. Зеленин И.Е. “Закон о пяти колосках”: разработка и осуществление // Вопр. истор. – 1998. – № 1. – С. 24-32.
18. Історія держави та права України: Підручник. – У 2-х т. / За ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина, В.Д. Гончаренка. – Т. 2. – К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін-Юре”, 2003. – С. 307-312; 314-318.
19. Кульчицький С.В. Ціна “великого перелому”. – С. 274-275.
20. Барка В. Жовтий князь. – Харків: Веста: Вид-во “Ранок”, 2005. – 304 с.
21. Кульчицький С.В. Голодомор-33: Почему и как? – С. 21.
22. Вказ. праця. – С. 21.
23. Вказ. праця. – С. 21.